

Валерій Валерійович МОРОЗЕНКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПУБЛІЧНОСТІ ЯК ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Актуальність даної статті полягає в тому, що сучасні тенденції процесу демократизації та гуманізації кримінального провадження зумовлюють інакше переосмислити сутність базових категорій кримінального процесу, зокрема й засад кримінального провадження. Розгляд наукових підходів до тлумачення публічності кримінального процесу дає можливість автору сформулювати власну точку зору щодо його розуміння. Визначено, що сфера дії публічності кримінального процесу має поширюватися на всіх учасників кримінального провадження, зокрема незалежно від їх приналежності до державних органів та посадових осіб.

Ключові слова: кримінальне провадження, засади (принципи), нормативні вимоги, публічність, гласність, офіційність.

Постановка проблеми. Розвиток кримінальних процесуальних відносин тісно пов'язаний із змінами до кримінального процесуального законодавства, яке довгий час не містило важливих для кримінального провадження положень, одним із яких є публічність. Даний термін відносно нещодавно з'явився в кримінальному процесуальному законі, зокрема у 2012 році, адже КПК України 1961 року взагалі не містив положення про публічність. Натомість, незважаючи на те, що положення про публічність існують в сучасному правовому полі вже більше 10 років, питання щодо його сутності та значення й досі виступають предметом наукових дискусій та практичних суперечок. З цього приводу слушною є думка С. Дерев'янкіна, який в межах дослідження публічності у кримінальному процесі за КПК 1961 року зауважив, що «на проблемність цього питання вказує і відсутність нормативного визначення публічності і диспозитивності в КПК України, що неможливо зробити без вирішення питання про публічність та диспозитивність як принципів кримінального судочинства та елементів методу правового регулювання кримінального процесуального права, у зв'язку з чим необхідно розглянути поняття кримінального процесу»¹.

На нагальність вивчення питання публічності кримінального процесу вказує й той факт, що сьогодні панує твердження про те, що сам кримінальний процес є суто публічним процесом, що потребує, на наш погляд, підтвердження та визначення правової природи досліджуваного

¹ Дерев'янкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві.: монографія. ОДУВС: Одеса, ОЮІ НУВС, 2008. С. 8.

явища. Проте наразі ми не будемо дискутувати на цю тему, лише зазначимо, що дослідження засади публічності кримінального процесу тісно пов'язано із самою категорією кримінальний процес як особливого виду діяльності державних органів та посадових осіб.

Питання публічності кримінального процесу України неодноразово досліджували такі вчені та науковці як: С. Альперт, А. Барабаш, Ю. Грошевий, С. Деревянкін, Т. Добровольська, Л. Лобойко, В. Маляренко, І. Петрухін, М. Строгович, А. Федулов, М. Шумило та інші. Проте, незважаючи на наявні наукові доробки, на сьогодні питання публічності кримінального процесу як галузевої засади кримінального провадження залишаються дискусійними. Численні наукові праці, присвячені питанням публічності кримінального процесу України, свідчать про відсутність кардинальних змін визначення його сутності та значення, що зумовлює актуальність даного наукового дослідження.

Метою статті є дослідження генезису становлення та розвитку публічності кримінального процесу України. У відповідності до поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: 1) дослідити сутність поняття «публічність»; 2) визначити національне регулювання публічності кримінального процесу; 3) окреслити історичні аспекти значення публічності у кримінальному процесі.

Головною перевагою КПК України 2012 року, на відміну від КПК 1961 року, є закріплення нових для кримінального провадження положень, що мають вагомим значенням для досягнення завдань кримінального судочинства. Одними із таких нововведень є закріплення на законодавчому рівні засад кримінального провадження. Важливість з'ясування сутності та призначення засад кримінального провадження України, на думку М. Почтового, «обумовлено їх значущістю для кримінального судочинства в цілому, впливом на явища і процеси, особливо у випадках відсутності чіткого нормативного врегулювання певних правових положень (прогалина у праві – застосовується тлумачення на основі принципів (засад) процесу)¹.

В аспекті нашого дослідження, в першу чергу, розглянемо саму категорію «публічності». Таку, у перекладі з латинського слово «public» означає «суспільний», «державний», «народ», «публіка», «громадськість»².

Відповідно до сучасного словника української мови термін «публічний» розглядається у таких значеннях: 1) який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний; 2) призначений для широкого відвідування, користування; громадський³.

¹ Почтовий М. М. Про вичерпність переліку засад кримінального провадження. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 157.

² Васильєва Л. Поняття публічності та його змістовні межі у філософсько-антропологічному вимірі. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 32. С. 14; English-Ukrainian Dictionary Advanced. URL: <https://www.dict.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B8>.

³ Словник української мови // Портал української мови та культури : сайт. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9>.

Відповідно до Нового тлумачного словника української мови» поняття «публічний» визначається як: 1) який відбувається в присутності публіки, привселюдний, гласний, відкритий; 2) призначений для широкого користування; загальний, загальнодоступний; 3) стосується публіки¹.

Наголошуючи на важливості розвитку публічності як сфери діяльності, А. Ващенко вказує, що «на сучасному етапі ступінь розвитку публічної сфери є мірилом та одним із основних критеріїв оцінки якості демократії, оскільки дотримання, захист та гарантія прав та свобод громадянина можливі лише за її наявності. Публічна сфера виступає своєрідним «продовженням» громадянського суспільства як арена участі в державних справах та як форма контролю над державними інститутами»².

Категорія «публічність», за позицією С. Костюкевича, характеризує відкриту громадсько-політичну сферу та інші види діяльності держави, доступні спостереженню і контролю процедури прийняття рішень, гласність дискусій, політичну відкритість тощо. Відповідно публічність утворює таку сферу, в якій за різними ознаками групуються члени суспільства, відбувається обмін поглядами, виникають і функціонують політичні партії, громадські організації, творчі та інші союзи, зустрічаються і взаємодіють організовані, інституціональні, формалізовані і спонтанні громадські формування³.

Л. Карабут ототожнює публічність із категорією офіційність, пояснюючи свою думку тим, що «однією із ознак публічності кримінального процесу є офіційний характер відносин між посадовими особами органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, з одного боку, та з іншого – всіх інших суб'єктів кримінального процесу»⁴.

Досліджуючи принцип публічності кримінального процесу як гарантію незалежності судової діяльності, Н. Дроздович вказує, що «зміст принципу публічності кримінального процесу переконує у тому, що це саме та засада його організації, яка закладає гарантії та умови незалежності судової діяльності, в ході якої суд (суддя) зобов'язаний і діє в публічних (державних і суспільних) інтересах»⁵. Варто додати, що в державних і суспільних інтересах мають діяти не тільки суд та слідчий суддя, але й всіх державні органи та посадові особи, які залучаються до кримінального провадження.

Загалом у кримінальній процесуальній науці можна виокремити два

¹ Новий тлумачний словник української мови. URL: <https://slovyk.ua/index.php?sword=%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9>.

² Ващенко А. Громадянське суспільство та публічна сфера: контури теоретичного огляду. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Vol. 5 Iss. 5. С. 72-79. http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_5_13.

³ Костюкевич С. Ф. Реалізація та захист адміністративно-правового статусу приватної особи у публічній сфері: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. 2022. С. 26.

⁴ Карабут Л. Щодо визначення принципу публічності у кримінальному процесі. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. Ю. В. Баулін та ін. Харків : Кроссроуд, 2007. Вип. 13. С. 180, 188.

⁵ Дроздович Н. Принцип публічності кримінального процесу як гарантія незалежності судової діяльності. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 1 (16). С. 102.

підходи щодо розуміння категорії «публічність» - вузьке та широке. Прибічники першого (вузького розуміння) підходу тлумачать «публічність» крізь призму ст. 25 КПК України, в якій передбачено, що «прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила»¹. Тобто, вузьке значення поняття публічності розкривається лише через законодавче визначення.

Вперше спробу розширити сутність поняття «публічність кримінального процесу» здійснив вчений Т. Маляренко, який вбачав доцільним розуміти під вказаною категорією принцип офіційної (владної) діяльності державних органів (їх посадових осіб), які уповноважені вести кримінальне судочинство у відповідності із нормами кримінально-процесуального законодавства, а також інші напрями їх діяльності².

На думку професора Л. Лобойка, зміст принципу публічності визначають наступні положення:

- обов'язки органів досудового розслідування, публічного обвинувача: в межах своєї компетенції розпочати кримінальне провадження в кожному випадку виявлення ознак кримінального правопорушення і вжити передбачених законом заходів щодо встановлення події правопорушення, осіб, винуватих у його вчиненні, і щодо їх покарання; встановити всі суттєві обставини, зібрати і перевірити всі необхідні докази незалежно від клопотань учасників процесу протягом певного строку; забезпечити реалізацію прав усіх учасників кримінального процесу;

- заборони для органів досудового розслідування, публічного обвинувача: 1) на здійснення кримінального провадження у випадках, коли у них з'являються інші, крім інтересів справи (загальносуспільних інтересів), інтереси; 2) домагатись свідчень обвинуваченого та інших осіб шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів³.

Як вважає Д. Говорун, публічність – це принцип кримінального процесу, яким визначаються вимоги цілеспрямованої процесуальної активності та ініціативності суб'єктів, уповноважених на ведення кримінального процесу, спрямованій на виявлення злочинів та осіб, які їх вчинили, кримінальне переслідування таких осіб, прийняття загальнообов'язкових кримінальних процесуальних рішень за власним розсудом та захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

² Маляренко В. Т. Побудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 89.

³ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. С. 17.

з метою досягнення завдань кримінального судочинства¹. Крім того, О. Тищенко та Д. Говорун вказують, що засадою публічності визначаються вимоги цілеспрямованої процесуальної активності та ініціативності суб'єктів, що здійснюють кримінальне провадження, спрямованих у межах їхньої компетенції на розслідування кримінальних правопорушень, встановлення осіб, які їх вчинили, для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Межі активності та ініціативності визначаються кримінальним процесуальним законодавством, а загалом вони спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження².

Дослідивши публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві, С. Деревянкін запропонував розглядати публічність у кримінальному процесі України у двох аспектах: 1) як державної засади побудови судочинства взагалі; 2) як засади діяльності органів кримінального переслідування (органів дізнання, особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора)³.

В. О. Попелюшко принцип публічності у кримінальному процесі розкрив у трьох значеннях: 1) як вимога закону до державних органів, які уповноважені здійснювати кримінальне судочинство, вести процес від імені держави (*ex officio*); 2) як вимога закону до цих органів керуватися законом, діяти в межах своїх повноважень на виконання поставлених завдань за власною ініціативою, в інтересах держави незалежно від інтересів, бажань та уподобань будь-яких інших державних органів, службових осіб, політичних партій і громадських організацій, окремих осіб; 3) заінтересовані особи та організації мають право звертатися до уповноважених державних органів за захистом своїх прав та інтересів, а останні зобов'язані вжити заходів для захисту їхніх прав та інтересів⁴.

Публічність являє собою правову засаду, згідно з якою органи досудового розслідування, публічний обвинувач і суд повинні на підставі наданих їм державою повноважень здійснити в офіційному порядку незалежно від позиції будь-яких суб'єктів всі процесуальні дії для досягнення мети кримінального провадження і задоволення таким чином загальносуспільних інтересів у сфері протидії злочинності⁵.

Під публічністю, на думку М. М. Почтового, варто розуміти нормативно закріплений принцип (засаду) кримінального процесу, який має офіційний, державно-власний характер, наділений силою процесуального примусу та відзначається посадовою активністю й правовою ініціативністю під час реалізації встановлених законом повноважень, в т.ч. і дискреційних,

¹ Говорун Д. Поняття принципу публічності та його нормативний зміст. *Теорія і практика правознавства* : електрон. наук. фак. вид. 2011. № 1. С. 9.

² Тищенко О., Говорун Д. Окремі питання процесуального порядку повідомлення про підозру в контексті реалізації засади публічності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 154.

³ Деревянкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві.: монографія. ОДУВС: Одеса, ОЮІ НУВС, 2008. С. 19.

⁴ Попелюшко В. О. Публічність кримінального судочинства і захист. *Адвокат*. 2003. № 2. С. 8.

⁵ Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.

спрямованих на захист й охорону прав і свобод учасників кримінального провадження та виконання завдань кримінального судочинства¹.

Аналіз наведених позицій свідчить по доволі таки різні наукові підхід до визначення змісту досліджуваного поняття. На наш погляд, під публічністю кримінального процесу доцільно розуміти сукупність положень кримінального процесуального законодавства, що визначають вимоги до діяльності учасників кримінального процесу під час реалізації ними повноважень, передбачених законом, з метою досягнення завдань кримінального провадження. І як слушно зауважила Т. Мірошниченко, «засада публічності охоплює не лише виключну спеціальну діяльність органів досудового розслідування, але й розпорядження учасниками кримінального процесу своїми правами, які не можуть бути обмежені законом, проте повинні бути встановлені у ньому»².

Таким чином, можна стверджувати, що свого розквіту та всебічного дослідження категорія «публічності» набула лише з 2012 року з прийняттям чинного КПК України, адже до цього періоду в науці кримінального процесу переважно панували думки радянських вчених, які тлумачили зміст публічності досить вузько без розкриття головних для даного поняття ознак.

Як було зазначено попередньо, публічність кримінального процесу розглядалася переважно у двох значеннях: як засада побудови судочинства взагалі та як засада діяльності органів кримінального переслідування. Дана думка панувала до 2012 року. Слід вказати на тому факті, що загалом проблема публічності розглядалася лише в контексті порушення кримінальної справи, тобто, коли об'єктом посягання ставали державні або суспільні інтереси, і лише в окремих випадках права громадянина. У випадку, коли об'єктом посягання ставали права громадянина, які безпосередньо не зачіпали інтереси держави або ж суспільства, кримінальний процес не набував ознак публічності.

З розвитком тенденцій гуманізації національного кримінального процесуального законодавства все більшою мірою увага стала приділятися безпосередньо кримінальному процесу як складному та багатоаспектному явищу. Як відомо, кримінальний процес будується на своєрідній системі засад (нормативних вимог), що визначають зміст правового регулювання та є критерієм правомочності діяльності учасників кримінального процесу.

Таким чином, сьогодні дискусії стосовно визначення сутності категорії «публічність» набули інакшого забарвлення та змісту. Насамперед, це пов'язано з тенденціями гуманізації кримінального процесуального законодавства та імплементацією норм міжнародно-правових документів та практики Європейського суду з прав людини.

¹ Почтовий М. М. Методологічні та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні України: дис. ... док-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 106.

² Мірошниченко Т. М. Реалізація засади диспозитивності під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 110.

Висновки. Дослідження засад кримінального провадження загалом та засади публічності, зокрема, зумовлюється їх значущістю для кримінального процесу, оскільки за умови відсутності норми, яка б допомагала врегулювати відносини, звертаються до засад як керівних положень (норм-вимог).

Генезис публічності кримінального процесу тісно пов'язаний із самою категорією кримінальний процес, проте не вичерпується нею самою. Публічність є багатогранною категорією, яка повинна розглядатися ширше, ніж визначена нормами чинного КПК України.

Сучасна парадигма розвитку кримінального процесу свідчить про те, що сфера дії публічності має поширюватися на всіх учасників кримінального провадження, зокрема незалежно від їх приналежності до державних органів та посадових осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильєва Л. Поняття публічності та його змістовні межі у філософсько-антропологічному вимірі. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 32. С. 12–20.

2. Ващенко А. Громадянське суспільство та публічна сфера: контури теоретичного огляду. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Vol. 5 Iss. 5. С. 72-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_5_13.

3. Говорун Д. Поняття принципу публічності та його нормативний зміст. *Теорія і практика правознавства* : електрон. наук. фах. вид. 2011. № 1. С. 1-11. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11041/1/Govorun_2011_1.pdf.

4. Дерев'янкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві.: монографія. ОДУВС: Одеса, ОЮІ НУВС, 2008. 174 с.

5. Дроздович Н. Принцип публічності кримінального процесу як гарантія незалежності судової діяльності. *Слово Національної школи суддів України*. 2016. № 1 (16). С. 96–104.

6. Карабут Л. Щодо визначення принципу публічності у кримінальному процесі. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. праць / ред. кол. Ю. В. Баулін та ін. Харків : Кроссруд, 2007. Вип. 13. С. 178–189.

7. Костюкевич С. Ф. Реалізація та захист адміністративно-правового статусу приватної особи у публічній сфері : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. 2022. 203 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

9. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.

10. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

11. Мірошніченко Т. М. Реалізація засади диспозитивності під час кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 109–113.

12. Попелюшко В. О. Публічність кримінального судочинства і захист. *Адвокат*. 2003. № 2. С. 7–10.

13. Почтовий М. М. Методологічні та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні України: дис. ... док-ра юрид. наук: спец. 12..00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 478 с.

14. Почтовий М. М. Про вичерпність переліку засад кримінального провадження. *Юридична наука*. 2020. № 9 (111). С. 157–163.

15. Словник української мови // Портал української мови та культури : сайт.

URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9>.

16. Тищенко О., Говорун Д. Окремі питання процесуального порядку повідомлення про підозру в контексті реалізації засади публічності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 153–157.

17. English-Ukrainian Dictionary Advanced. URL: <https://www.dict.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8>.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2023

Valery V. MOROZENKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

DOCTRINAL APPROACHES TO UNDERSTANDING PUBLICITY AS A PRINCIPLE OF CRIMINAL PROCEDURE

The relevance of this article is in the fact that current trends in the process of democratization and humanization of criminal proceedings require a different rethinking of the essence of the basic categories of criminal procedure, including the principles of criminal proceedings. Consideration of the scientific approaches to the interpretation of publicity of criminal procedure allowed the author to form his own point of view on its understanding. It is determined that the scope of the publicity of criminal proceedings should extend to all participants to criminal proceedings, in particular, regardless of their affiliation with public authorities and officials.

Keywords: *criminal proceedings, principles, regulatory requirements, publicity, transparency, formality.*